George Bogdan ȚÂRA
(Universitatea de Vest din Timişoara)

Termeni arhaici și dialectali, moșteniți din latină, în scrierile primilor filologi români

Abstract: (Archaic and dialectal terms inherited from Latin and present in written texts of the first Romanian philologists) Between 1780-1830, Romanian philologists in Transylvania have attempted to re-Latinize the literary Romanian language by using not only lexical borrowings from classic and Medieval Latin, but also by introducing archaic and dialectal terminology preserved from Latin. Some of this terminology used to belong to the vocabulary of the Danube Latin (*latina dunăreană*). Our attempt in this presentation will be to perform an examination from a lexicological perspective of certain words retrieved from philological works (grammars, lexicons, and other works related to the history and Latinity of Romanian language), belonging to philologists from Transylvania. They were involved in the process of standardization, unification and modernization of Romanian language around 1800. In order to observe their semantically evolution, we will then focus on the attestation of these particular words in classic and Late Latin. We do consider the presence of etymon of a dialectal term in the works of famous ancient writers to be the potential reason for the introduction of the same terms in the literary language.

Keywords: re-Latinization, literary Romanian language, classic Latin, Late Latin, dialect

Rezumat: În perioada 1780-1830, filologii români din Transilvania au încercat să relatinizeze limba română cultă nu numai prin împrumuturi lexicale din latina clasică și medievală, ci și prin introducerea în uzul general a termenilor arhaici și dialectali păstrați din latină, între care unii aparțineau vocabularului latinei dunărene. În articolul nostru vom supune unui examen lexicologic o seamă de termeni excerptați din operele filologice (gramatici, lexicoane și lucrări privitoare la istoria și latinitatea limbii române) ale filologilor transilvăneni implicați în procesul de normare, unificare și modernizare a românei culte în jurul anului 1800. Vom scoate în evidență atestarea acestor termeni în perioada clasică și în cea târzie a limbii latine, pentru a observa evoluția lor semantică. Considerăm că existența etimonului unui termen dialectal în scrierile unor celebri autori antici putea constitui, de asemenea, un motiv al introducerii acestor cuvinte în limba română literară.

Cuvinte-cheie: relatinizare, română literară, latină clasică, latină târzie, termeni dialectali

1. Textele româneşti vechi şi dialectele istorice ale limbii române (dacoromân, macedoromân, meglenoromân şi istroromân) păstrează un fond relativ important de termeni de origine latină, pe care limba literară nu i-a reținut în evoluția sa. Cu toate acestea, mai mulți dintre termenii regionali sunt și astăzi în uz, chiar dacă frecvența lor este variabilă, unii fiind în continuare cunoscuți doar de o parte a vorbitorilor limbii române moderne.

În efortul lor de a crea o limbă modernă și unitară, filologii Școlii Ardelene au început, în perioada 1780-1830, un proces de *relatinizare* a lexicului românesc, nu

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

numai prin împrumuturi directe din latina clasică şi din latina epocii lor, ci şi cu ajutorul termenilor arhaici şi dialectali româneşti de origine latină. Ei şi-au propus să introducă în uzul general aceste elemente lexicale păstrate, unele dintre ele şi în principalele limbi romanice, altele, numai în română, din latina dunăreană. Prin urmare, în lucrările lor normative şi lexicografice, ei folosesc aceste cuvinte vechi româneşti din două motive esenţiale: acestea nu numai că erau cunoscute de simplii vorbitori, ci şi atestate în textele vechi. În acelaşi timp, originea lor era un argument puternic pentru afirmarea latinităţii limbii române în ansamblu, permiţându-le să susţină apartenenţa propriei limbi la familia limbilor romanice.

În articolul de faţă ne propunem să realizăm o analiză lexicală a unui număr de şase termeni reprezentativi, care se regăsesc în listele de cuvinte propuse în câteva opere filologice ale învăţaţilor ardeleni: *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum*, Buda, 1825, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viena 1780 (ed. a II-a, 1805), Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*, Viena, 1826). Pe la 1800, aceştia folosesc termeni vechi a căror origine se prezumă că se găseşte în latina vulgară, dar care, după cum se va vedea mai jos, sunt atestaţi şi în latina clasică, la autori precum Cicero, Vergilius, Horatius, Ovidius etc., precum şi în perioada creştină, la mari autori ca: Tertullianus, Augustinus, Hieronymus şi în textul bibliei latine.

Analiza noastră are în vedere etimologia şi evoluţia semantică a cuvintelor selectate, prin comparaţie cu etimonul lor latinesc. Vom acorda o atenţie specială diferitelor întrebuinţări ale acestor termeni în latină, la autorii clasici, dar şi în latina târzie, la autorii creştini. Varietatea corpusului propus, care cuprinde cuvinte ce aparţin unor câmpuri lexicale diferite (nume de animale domestice, elemente din natură, produse materiale) scoate în evidenţă atât legătura strânsă cu etimonul, cât şi evoluţii interesante (mai ales schimbări de sens şi specializări semantice), care s-au produs odată cu trecerea de la latină la limbile romanice.

Pornind de la atestarea şi explicarea acestor termeni în lucrările normative din secolele XVIII-XIX, menţionate mai sus, care urmăreau integrarea lor în limba literară, atenţia noastră se va îndrepta asupra frecvenţei atestării etimoanelor latineşti atât în latina clasică, cât şi în cea târzie. Pentru a realiza cât mai precis acest lucru, vom folosi mijloacele informatice: CLTCLT-5 (2002): *CETEDOC LIBRARY OF CHRISTIAN LATIN TEXTS*.

2. După 1750, când se realizează prima variantă unitară a românei literare prin generalizarea limbii scrise din Muntenia în textele tipărite din toate provinciile româneşti, începe procesul de modernizare a limbii române culte, fenomen care se amplifică semnificativ după 1780, prin contribuţia filologilor Şcolii Ardelene. Tendinţa de laicizare a culturii româneşti scrise şi editarea primelor cărţi normative (gramatici şi dicţionare), precum şi orientarea cărturarilor transilvăneni spre latină, ca model şi sursă de modernizare a românei literare, au favorizat acest proces de înnoire

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

și unificare a exprimării culte românești, fenomen care a durat mai bine de un secol (cf. Gheție 1971, 113-124; Gheție 1975, 479-484; Gheție 1978, 146; Ivănescu 1980, 606-628; ILRL 1997, 289, 454 ș.a.).

Apariția unor clase și pături sociale noi în țările române (burghezia, negustorimea, meseriașii etc.), precum și unele contacte economice și culturale directe cu Europa apuseană au determinat o tendință de laicizare a culturii scrise românești, care a influențat și evoluția limbii culte, mai cu seamă în privința inițiativelor de unificare a variantelor literare și de îmbogățire a vocabularului cu împrumuturi lexicale din surse mai variate, dar și prin adoptarea unor termeni populari și chiar regionali în uzul general (v. Gheție 1975, 431-488; Ivănescu 1980, 606-607 ș.a.).

Odată cu trecerea unei părți a românilor ardeleni și bănățeni la confesiunea greco-catolică, o seamă de clerici din Transilvania și Banat au urmat studii teologice la Viena și la Roma, iar unii intelectuali laici au trecut prin școli din Ungaria, Austria, Italia, Franța și Anglia. Între aceștia s-au numărat S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. Alexi, Paul Iorgovici, C.D. Loga, ș.a., care s-au implicat consistent în procesul de unificare, de modernizare și de reromanizare a limbii române culte. În gramaticile, dicționarele și alte scrieri filologice sau istorice pe care le-au elaborat între anii 1780 și 1826, cărturarii Școlii Ardelene s-au străduit să realizeze „o limbă literară orientată după latină" (Gheție 1978, 146), dar „solidară cu poporul, simbol al identității" (Niculescu 1978, 146). În acest scop, ei au promovat în exprimarea cultă formele și îndeosebi cuvintele moștenite din latină existente atunci, unele păstrate până astăzi, numai în graiurile populare sau în textele vechi românești.

3. Între numeroșii termeni regionali păstrați din latină și utilizați în cărțile normative ale reprezentanților Școlii Ardelene se numără și cei asupra cărora ne vom opri în continuare.

Arină* < lat. *arena* (*har-*), *ae

• LB 1825 s.v. *arina*: *subst*. „prundu, nèsipu, çirfa: *Arena* […]"; ELDRV 1780, 88: *Arena, arena*[1], ELDRV 1805, 199: *Árina, arena*; Alexi 1826, 224: Arină: *arena.*

• DLR 2010, I s.v. ***arină***: 1. *Sable; gravier. Sable fin des rivières, sablon*; sable pierreux. 2. *Rivage de mer, plage* [...]. Din lat. *arena* („Sand" și „Meeresufer, Gestade, Küste" [...] Cfr. dubletul *arenă*. În română, termenul cuprinde sensuri proprii atât față de lat. *arena*, cât și de lat. *sabulo, onis* și *sabulum, i.*

• Gaffiot 2000 s.v. *ărēna* (*hăr-*), *ae*: 1. Sable […], 2. terrain sablonneux […], 3. a. désert de sable […], b. rivage […], c. l'arène […].

• Blaise 1954 s.v. *arena* (*har-*): (cl.) – (spir.) le combat de la vie […]; Blaise 1975 s.v. *arena*: (cl. et lat. chr.) 1. galerie de cloître, 2. pl. dunes.

• *Glosele de la Reichenau* (sec. IX): ***arena***: *sabulo* (apud Rohlfs 1969, 58), *Glosarul de la Monte Cassino*: *sablones*: ***arene*** (apud Rohlfs 1969, 61).

[1] Cf. ELDRV 1780, ed. Zdrenghea 1980, 89: „arină [= nisip, pământ nisipos], *arena*".

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

• REW 1911 s.v. *arena*: „Sand". Rum. *arină*, it. *(a)rena*, log. *rena*, sard. *arena*, span. *arena*; portg. *areia*.[2]

Arena este termenul curent în latină pentru a denumi „nisipul". În latina vulgară din perioada târzie, termenul este concurat de sinonimul parțial *sabulo*, *onis* „nisip, prundiș"[3], moștenit în limbile romanice[4], dar nu și în română:

Cuvântul este atestat în toate perioadele latinității, în diferite tipuri de scrieri, la cei mai cunoscuți autori din perioada clasică și târzie.

Fără a fi un cuvânt poetic, *harena* apare în operele marilor poeți ai Romei.

Lucretius (3 oc.) folosește termenul pentru a desemna nisipul pe care marea agitată de vânt îl răscolește (*mare permotum ventis ruit intus harenam*, *De rerum natura* 6, 726).

La Vergilius (40 oc.), *harena* cunoaște o frecvență mare în *Eneida* (25 oc.), fiind folosit pentru a denumi „nisipul țărmului", pe care au coborât troienii de pe corăbiile lor, după lunga pribegie (*optata potiuntur Troes arena*, *En.* I, 172), „nisipul deșertului" în mijlocul căruia regina Didona îl blestemă pe Enea să piară neîngropat (*mediaque inhumatus* ***harena***, *En.* IV, 620), „nisipul gălbui" pe care este întins cel aflat pe moarte (*fulva moribundum extendit* ***harena***, *En.* V, 374), „nisipul arenei" în mijlocul căreia se așază luptătorul în așteptarea începerii luptei (*media consistit* ***harena***, *En.* V, 423) și „nisipul de pe câmpul de luptă", amestecat cu sânge (*mixtaque cruor […]* ***harena***, *En.* XII, 340).

Tot la Vergilius, termenul apare în *Bucolice* (1 oc.) și în *Georgice* (14 oc.), unde *harena* e terenul nisipos greu de cultivat, care are nevoie de multă apă (*bibula* ***harena***, *G.* 1, 114), terenul prăfuit pe care aleargă calul tânăr, abia lăsând urme (*vix summa uestigia ponat* ***harena***, *G.* 3, 195) sau nisipul pătat de sângele animalelor sacrificate de preoți (*summaque ieiuna sanie infuscatur* ***arena***, *G.* 3, 493).

Horatius (4 oc.) amintește de nisipurile încinse ale țărmului asirian (*urentis* ***harenas*** *litoris Assyrii*, *Carmina* 3, 4, 31).

Ovidius (74 occ.) folosește cuvântul în aproape toate scrierile sale, indiferent de subiect și de tonul adoptat: *Amores* (3 oc.), *Ars amatoria* (6 oc.), *Epistulae ex Ponto* (4 oc.), *Fasti* (3 oc.), *Heroides* (7 oc.), *Ibis* (3 oc.), *Metamorphoses* (38 oc.), *Tristia* (10 oc.).

La Cicero (5 oc.), *harena* poate apărea în context depreciativ, alături de *mlaștină*, ca teren nefolositor, care nu trebuie cumpărat (***harenam*** *aliquam aut paludes emat*, *Agr.* 2, 71), ca material de construcție, alături de var și piatră (*calcem, caementa,* ***harenam***, *Mil.* 74) sau cu sensul de „arenă", unde barbarii suportă cele mai grave răni (*barbaros in* ***harena*** *uideris excipientis grauissimas plagas*, *Tusc.* 2, 20, 46).

Pentru Tertullianus (9 oc.), *harena* se asociază cu imaginea arenelor unde se desfășoară spectacole de lupte nepotrivite pentru creștini (*Non tamen ideo circi*

[2] Cf. panromanic: it. *(a)rena*; sard. *arena*; v. fr. *areine*; occit., cat., sp. *arena*; pg. *areia* (apud Teaha 2005, 38).
[3] „gros sable, gravier" (Gaffiot 2000 s.v. *sabulo*).
[4] Păstrat în it. *sabbione*, fr. *sablon*, span. *sablon* etc. (v. REW 1911 s.v. *sabulo*).

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

furoribus aut ***arenae*** *atrocitatibus aut scenae turpitudinibus christianum affici oportet*, *De cultu feminarum* 1, 8 „Și totuși, nu de aceea trebuie ca un creștin să aibă parte de patimile circului, de atrocitățile arenei sau de neruşinările scenei”.

Augustinus (aprox. 160 oc.) și Hieronymus (aprox. 65 oc.) folosesc intens termenul însă frecvența ridicată a ocurențelor trebuie pusă în relație cu multele citate sau parafrazări biblice (de ex.: *numerus filiorum Israhel quasi* ***harena*** *maris*, citat după *Vulg.*, *Osee* 2, 1 „Numărul fiilor lui Israel va fi ca nisipul mării” (Anania 2001, 1127) și *Ep. Pauli ad Romanos* 9, 27 „Chiar dacă numărul fiilor lui Israel ar fi ca nisipul mării” (Anania 2001, 1632) la Aug., *De ciuitate Dei* 18, 33; 18, 46 și Hier., *Epistulae* 120).

În Vulgata (37 oc.), cuvântul apare în versete cunoscute din *Vechiul Testament* (32 oc.), unde îngerul îi spune lui Avraam: *benedicam tibi et multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli et velut* ***harenam*** *quae est in litore maris*, Gen. 22, 17: „cu binecuvântare te voi binecuvânta, iar pe urmașii tăi îi voi face numeroși ca stelele cerului și ca nisipul de pe țărmul mării” (Anania 2001, 44) sau din Noul Testament, unde Iisus îi previne pe cei pe care îi va găsi nepregătiți la a doua venire a sa: *et omnis qui audit verba mea haec et non facit ea similis erit viro stulto qui aedificavit domum suam supra* ***harenam***, Mat. 7, 26:

> „Dar cel ce aude aceste cuvinte ale Mele și nu le plinește i se va asemăna bărbatului nechibzuit care și-a clădit casa pe **nisip**.” (Anania 2001, 1468).

Ariete* < lat. *aries, tis

• LB 1825 s.v. *ariéte*: *subst.* „Berbéce, unu dobitocu: *aries*, *vervex* […] 2) o unéltă de bătutu pari, pociumpii: *fistuca* […]”; ELDRV 1780, 94: *Ariete : aries*; ELDRV 1805, 204: *Áriéte : aries*; Alexi 1826, 238 : *Ariete, aries*.

• DLR 2010, I s.v. ***aréte***: s. m. (Zool.) I, 1. *Bélier*, 2. *Mâle* (propre à la reproduction), II, 1. *Bélier* (constellation), 2. *Bélier* (machine de guerre). *Bélier*, *mouton*, *sonnette* (instrument pour enfoncer les pilotis) […] Din lat. *aries*, **aretem* (= *arietem*): genovez *aeo*, franco-provențal *arei*, prov. *aret*.

• Gaffiot 2000 s.v. *ărĭĕs*, *ărĭĕtis*: 1. bélier […], 2. bélier [machine de guerre] […], 3. étançon […], 4. poisson de mer […], 5. constellation […].

• Nu are conotația negativă a lui *ueruex, cis* „imbecil, tâmpit”.

• Blaise 1954 s.v. *aries*: (cl.) – (métaph.) bélier, choc (dans la polémique) […][5].

• REW 1911 s.v. *aries, -etis*: „Widder”. Rum. *arete*, monferr. *arei*, gen. *ayow*, champ. *aroi*, zentral- und ostprov. *aré*, Salvioni P. [1-2] [...].[6]

În *Eneida* (3 oc.), *aries* este folosit cu ambele sensuri, atât pentru a denumi „berbecul”, animalul sacrificat în templu (***ariete*** *caeso*, *En.* 7, 175), cât și instrumentul de luptă, ale cărui lovituri repetate fac să se clatine poarta cetății (*labat* ***ariete*** *crebro ianua*, *En.* 2, 492).

[5] *Aries* nu apare în Blaise 1969, unde este atestat doar derivatul verbal *arieto, -are*: (cl.) – frapper à coups de bélier, détruire.

[6] Cf. panromanic: **aretem* > it. *arei*, *ariete*; occit. *aré*, *aret*, *areit*; fr. *arey*, *aroy*, *aroi* (apud Teaha 2005, 94).

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

Aries este preferat lui *ueruex* de către Vergilius chiar și în poemele dedicate muncii câmpului (*Georgice*, 2 oc.) și creșterii animalelor (*Bucolice*, 2 oc.). În ambele cicluri de poeme, *aries* este berbecul care își usucă lâna (*ipse **aries** etiam nunc uellera siccat*, *B.* 3, 95) și berbecul cu lâna oricât ai vrea de albă (*quamuis **aries** sit candidus ipse*, *G.* 387).

Nici *aries*, nici *ueruex* nu sunt atestați la poeți urbani cu înclinații filozofice, precum Horatius și Lucretius.

Ovidius (11 oc.) îl consideră pe *aries* între animalele lipsite de rațiune (*ratione carentes*), însă cu o fire mai delicată (*ingenium mitius*), pentru că berbecul nu caută să o atragă pe oaia care îi place cu un cadou (*non **aries** placitam munere captat ouem*, *Am.* 1, 10, 28). În *Metamorfoze*, *aries* este chipul pe care îl ia Neptun pentru a o înșela pe fiica lui Bisalt (***aries** Bisaltida fallis*, *M.* 6, 117), dar și numele constelației *Berbecul*, care urmează celei aducătoare de ploi a *Peștilor* (*Piscique **Aries** succedit aquoso*, *M.* 10, 165), despre apariția căreia vorbește Ovidius în cartea a III-a din *Faste*.

Cicero (cel puțin 9 oc.) folosește termenul citând versurile poetului Ennius în care vorbea de corabia Argo, cu care argivii au plecat să cucerească lâna aurită a berbecului (*pellem inauratam **arietis***, *Tusc.* 1, 20, 45) sau, evocându-l pe Homer, care l-a făcut pe monstruosul și sălbaticul Polyphem să vorbească cu un berbec (*cum **ariete** etiam conloquentem facit*, *Tusc.* 5, 39, 115). În schimb, nu folosește decât o singură dată *ueruex*, cu referire la berbecii jertfiți zeilor Lari (*quod genus sacrificii Lari **ueruecibus** fiat*, *Leg.* 3, 55).

În literatura creștină, pe lângă sensurile clasice, apar unele noi, metaforice, precum la Tertullianus (8 oc.), care vorbește despre acest prim berbec care este stăpânit în noi, cu referire la „șoc (într-o polemică)” (vezi Blaise 1954 s.v. *aries, -etis*): *primus iste in nos **aries** temperatur*, *Res.* 5. Același scriitor folosește *aries,* alături de *bou* și de *țap,* pentru a vorbi de zeii care au coarne (*et de boue, et de **ariete**, et hirco cornuti dii*, *Nat.* 1, 14).

Augustinus folosește frecvent termenul în lucrările sale de exegeză biblică. Astfel, *aries*, alături de vițel și de țap, este unul din animalele sacrificate pentru păcate (*sacrificium pro peccato habet tria pecora: hircum et **arietem** et uitulum* (*Hept.* 3, *Quaest. Leuitici* 26), însă, pentru arderea de tot, *aries* este alături de vițel și de miel (*tria uero reliqua in holocaustum, id est **aries** et uitulus et agnus* (*Hept.* 3, *Quaest. Leuitici* 26). Până la urmă, alături de celelalte animale, *aries* este tot o imagine a lui Hristos (*pro Christo **aries**, pro Christo agnus, pro Christo uitulus, pro Christo hircus, totum Christus*, *Serm.* 19). Pentru Augustinus, nu poate fi decât tot o imagine a lui Hristos acel *berbec* din *Cartea Facerii* 22, 13 (jertfit de Avraam în locul fiului său), care se prinsese cu coarnele în tufiș, asemenea lui Hristos crucificat sau încoronat cu spini (*nam quis alius erat ille **aries** qui cornibus tenebatur in uepre, nisi Christus crucifixus, uel spinis etiam coronatus*, *Maxim* 2, 52).

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

Atât la Augustinus (aprox. 175 oc.), cât şi la Hieronymus (aprox. 140 oc.), termenul *aries* îşi datorează frecvenţa numeroaselor sale atestări în *Biblie*. Niciunul din cei doi mari autori ecleziastici nu folosesc *ueruex* în scrierile lor.

Situaţia corespunde celei din *Vulgata*, unde *ueruex* nu este atestat, în timp ce *aries* are aprox. 190 de ocurenţe.

În concluzie, se poate afirma că termenul clasic *aries* nu numai că nu dispare din scrierile creştine din perioada târzie, dar cunoaşte chiar o îmbogăţire semantică, cu sensuri metaforice. Larga sa folosire în textul biblic i-a asigurat nu numai continuitatea, ci şi prestigiul în faţa foarte puţin atestatului *ueruex.*

Unda* < lat. *undare

• LB 1825 s.v. *undu*, *dare*, *datum*: *verb. act. undo, ebullio*; derivat de la subst. *unda* (termen poetic); Alexi 1826, 269 : *Undu, are, atu*, *inundo*.

• DLR 2010, XVII s.v. *undá:* vb. I Intranz. 1. (Despre ape curgătoare sau stătătoare) A se mişca în valuri; a face unde (I 1), a undui[1] […] 2. (Învechit şi popular; despre lichide) A începe să fiarbă, a da în clocot; a face unde (I 2) din cauza fierberii; a clocoti, a fierbe [...] Lat. *undare.* Cf. şi *undă*.

• Gaffiot 2000 s.v. *undō*, *ās*, *āre*, *āvi*, *ātum*: 1. a. rouler des vagues, se soulever, être agité […], b. *abundo*, abonder […], c. ondoyer, être ondoyant […], d. [fig.] être agité […], 2. inonder […].

• Nu e atestat la Blaise 1954 şi nici la Blaise 1975, unde apare doar frecventativul: *undesco, ere* : s'enfler en ondes.

• REW 1911 s.v. *ŭndāre*: „wogen", „wellen". Rum. *undà*, ital. *ondare*, „das Haar wellen", log. *undare*, afrz. *onder* […].

Derivat postnominal al substantivului *unda, -ae*, verbul latinesc *undo, -are* s-a păstrat, asemenea mult mai frecventului substantiv din care provine (*unda, ae*), în limbile romanice (v. supra REW 1911 s.v. *ŭndāre*).

În perioada clasică, verbul apare foarte rar la forme predicative. Principala atestare este în *Eneida* lui Vergilius. Înainte de a porni la luptă cu Enea, Turnus îşi priveşte oraşul văzând un vârtej de flăcări care se învolbura spre cer (*ecce autem flammis [...] ad caelum* ***undabat*** *uertex*, *En.* 12, 673).

Mult mai des folosită (73 oc., dintre care 9 oc. la Vergilius) este forma de participiu prezent, cu sensuri apropiate de verbul românesc. Vergilius vorbeşte despre vasele de bronz care fierb deasupra flăcărilor (*aena* ***undantia*** *flammis*, *En.* 6, 218) şi de vulcanul Etna care fierbe cu cuptoarele sparte (***undantem*** *ruptis fornacibus Aetnam*, *G.* 1, 472). Imaginea este reluată şi de Lucanus, în *Pharsalia*, când vorbeşte despre creasta siciliană care se unduieşte când Etna e presată de flăcări (*Siculus flammis urgentibus Aetnam* ***undat*** *apex*, *Pharsalia* 5, 100).

Cuvântul apare şi la Cicero, e drept, într-un citat mai larg din Attius, unde este înfăţişat un tablou impresionant, în care Triton, distrugând grotele cu tridentul, le azvârle în marea care fierbe (***undanti*** *in freto*, *Nat.* 2, 89).

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

Cu cele mai multe atestări la Vergilius (9 oc.), dar prezent, cu câte o singură apariție, la alți autori clasici, dar și târzii (Seneca, Apuleius, Petronius, Ambrosius) termenul nu poate fi considerat caracteristic limbii vorbite.

Crunta* < lat. *cruentare

- LB 1825 s.v. *cruntu, tare, atu* […] *verb. act. cruento* […] a Lat. *cruento*; Alexi 1826, 256 : Cruntu, are, atu, *cruento*.
- DLR 2010, II s.v. *crunt, -ă*: vb. I[a] trans. și refl. = (ad 1) a(se) încrunta, a (se) (în)sângera, a (se) păta cu sânge (LB) [...].
- Gaffiot 2000 s.v. *crŭentō*, *ās*, *āre*, *āvi*, *ātum*: 1. mettre en sang [par le meurtre, en tuant] […] 2. teindre en rouge […].
- Blaise 1954 s.v. *cruento*, *-are*: (cl.) – blesser […].[7]
- Verbul nu este atestat în REW 1911[8].

Verbul apare în scene de luptă la Vergilius, în *Eneida*, unde Acron își dă ultima suflare umplând de sânge săgețile frânte în rănile sale (*expirans infractaque tela* ***cruentat***, *En.* 10, 731).

Ovidius folosește termenul în *Heroides*, într-un pasaj cu referiri mitologice, în care este amintită crima lui Oreste asupra lui Egist care, cu gâtul tăiat, a însângerat palatul (*iuguloque Aegisthus aperto tecta* ***cruentauit***, *H.* 8, 54).

Cruento, are este folosit de Cicero (9 oc.) în special în discursuri. În *Pro T. Annio Milone oratio*, verbul apare într-un context în care Cicero vorbește de pumnalul lui Catilina care a însângerat via Appia prin uciderea lui Papirius (*istam Appiam [...] nece Papiri* ***cruentauit***, *Mil.* 37, 12). În *De haruspicum responso,* este amintită crima guvernatorului Piso asupra unui ambasador, prin intermediul medicului său, pentru că nu a vrut să-i fie însângerate securile printr-o crimă (*secures suas* ***cruentari*** *scelere noluit*, *Har.* 35). Lui Piso îi reproșează Cicero și pierderea pe viață a reputației, care e mai gravă pentru cineva decât să-și însângereze trupul cu răni (***cruentare*** *corpus suum*, *Pis.* 47). Cicero folosește termenul și cu sens figurat în *Philippicae*, unde, acuzându-l pe Antonius, îl amenință că discursul său îl sfâșie, îl umple de sânge (*lacerat, haec* ***creuntat*** *oratio*, *Phil.* 2, 86).

În perioada creștină, termenul nu cunoaște o dezvoltare semantică. La această stare a contribuit și faptul că termenul nu este folosit în textul biblic. Totuși, el apare la autori cunoscuți ca Augustin, care face diferența între un sânge oarecare ce pătează, în timp ce sângele mielului albește[9] (*omnis sanguis* ***cruentat****, sanguis agni candidat*, *Serm.* 306D, 25). Același autor folosește cuvântul și cu sens figurat, când vorbește de trufia care este însângerată de rana conștiinței (*conscientiae vulnere* ***cruentatur***, *Virg.* 34, 34). Și Ieronim folosește termenul atunci când întreabă retoric

[7] Nu apare la Blaise 1975, unde e atestat substantivul derivat *cruentator*: celui qui ensanglante […].
[8] REW 1911 atestă adj. *cruentus*: „blutig". Rum. *crunt*, engad. *kriaint*.
[9] Curățește.

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

cine e mai sublim decât Petru şi Pavel, dar care au murit înşângeraţi de sabia lui Nero (*quid Petro Pauloque sublimius? Neronianum gladium* ***cruentarunt***, *Ep.* 68, 1).

Puţinele, dar variatele atestări la unii din cei mai mari scriitori latini atât din perioada clasică, cât şi din cea creştină, dovedesc că verbul *cruentare* era cunoscut în limba comună.

Cute* < lat. *cos*, *cotis

• LB 1825 s.v. *cute*: […] subst. 1) de ascuţitu: *cos* […], 2) Dunga què apȧtósȧ de pre pȧne cóptȧ: *virga aquosa* […] a Lat. *cos, cote* ; Alexi 1826, 256:

• DLR 2010, II s.v. *cúte*: 1. Pierre à aiguiser, queux. 2. Grumeau (dans le pain). 3. Rigole [...] Din lat. *cos, cotem*, idem (cu schimbarea lui *o* în *u* nelămurită încă).

• Gaffiot 2000 s.v. *cōs*, *cōtis*: Pierre dure, pierre à polir, surtout à aiguiser […].

• Blaise 1954 s.v. *cos, cotis*: (cl). – pilon de pharmacien […].

• REW 1911 s.v. *cos*: „Wetzstein", „Schleifstein", rum. *cute*; ital, *cote*; engad. *kut*; friaul. *kot*, afrz. *keu*; prov. *kot*, minh. *godo*; frz. *queux*.

Cos, cotis este un termen atestat rar în literatura latină. Această situaţie se poate explica prin faptul că referentul extralingvistic al termenului este un obiect specializat, folosit în împrejurări limitate la situaţii specifice. Având în vedere natura referentului, nici termenul nu putea deveni unul poetic. Cu toate acestea, el e nelipsit la unii din marii autori clasici.

Vergilius (1 oc.) prezintă o scenă premergătoare luptei, în care soldaţii îşi şterg scuturile, îşi ung sulińele şi îşi ascut securile cu *cutea* (*subiguntque in* ***cote*** *securis*, *En.* 7, 627).

Horatius (2 oc.) îl caracterizează pe crudul Cupidon ca fiind cel care îşi ascute mereu săgeţile de o piatră înşângerată (*acuens sagittas* ***cote*** *cruenta*, *O.* 2, 8, 16). Cu multă subtilitate, în *Arta poetică* autorul unei opere va îndeplini rolul pietrei (= cutei) care, neputând ea însăşi să taie, îi redă ascuţişul fierului (*fungar uice* ***cotis*** *acutum reddere [...] ferrum*, *P.* 304).

Cicero foloseşte cuvântul atunci când citează o metaforă a peripateticienilor: „înflăcărarea sufletelor şi pietrele de ascuţit virtuţile" („*ardores animorum* ***cotesque*** *uirtutum*", *Tusc.* 4, 20, 48.). Un alt mare orator, Quintilian, întrebuinţează acelaşi cuvânt într-o comparaţie prin care vrea să arate că tehnica este pentru imaginaţie aşa cum este piatra de ascuţit pentru cele ce sunt tocite (***cotes*** *hebetibus*, *De inst. orat.* 2, 12, 8).

Cum era firesc, termenul este mai frecvent la autori ale căror scrieri au un caracter mai tehnic, precum la Plinius Maior, în *Naturalis historia* (aprox. 15 oc.).

Termenul nu s-a dezvoltat în contextul literaturii creştine, probabil pentru că nu este atestat în *Biblia* latină. Apare, totuşi, mai rar, la unii autori creştini, dintre care cel mai cunoscut este Hieronymus, care propune imaginea alegorică a unui cavaler care are sabia predicii ascuţită cu piatra (= cutea) dialecticii (*habet hic eques sermonis gladium, exacutum* ***cote*** *dialecticae*, *Nah.* 3).

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

În concluzie, observăm că termenul *cos, cotis*, care semnifică un obiect exact, din viața cotidiană, este atestat la autorii clasici ca un cuvânt care aparține nu latinei vulgare, ci latinei comune. Deși obiectul în sine e specific vieții oamenilor simpli (meșteșugari, soldați), termenul care îl desemnează poate primi valori stilistice prin folosirea sa într-un context abstract.

Grue* < lat. *grus, is

• LB 1825 s.v. *grue*: […] subst. o pasere: *grus, gruis*: dar[ú [...] *Ital. gruie*; ELDRV 1780, 94 și ELDRV 1805, 204: Grue, *grus*[10]; Alexi 1826, 238: Grue, *grus*.

• DLR 2010, VI s.v. *grúiu* s.m. (Ornit.) = cocor (Transilv.) […] Din lat. *grus*, *-em.*

• Gaffiot 2000 s.v. *grūs*, *grŭis*: grue [oiseau] […], corbeau [machine de guerre] […].

• Nu e atestat la Blaise 1954 și Blaise 1975.

• *Edictus Rothari* (sec. VII): „[…] grova (*Var.* gruem) aut cicino (*Var.* cecinum) […]" (apud Rohlfs 1969, 50).

• REW 1911 s.v. *grus*: „Kranich". Rum., ital. *grue*, lecc. *roi*, neap. *gruoyę*, lomb. *grüga*, campid. *arrui*, afrz. *grue*, prov., katal., span., aportg. *grua* [...].

Fără a fi un termen poetic, *grus, is* apare la unii dintre cei mai cunoscuți poeți latini. Contextul mitologic îl pune în valoare, însă termenul este întâlnit și în situații de comunicare curentă.

Vergilius îl folosește în *Eneida* pentru a desemna cocorul de pe râul Strymo, din Tracia sau lebădă albă ucisă de mâna unei copile (*Strymoniamque **gruem** aut album deiecit olorem*, *En.* XI, 580). Aceiași cocori sunt și cei care dau semne prevestitoare de sub norii negri, înaintea unei bătălii (*sub nubibus atris Strymoniae dant signa **grues***, *En.* 10, 265). În *Georgice*, cocorii apar, alături de gâște, ca o amenințare pentru culturile câmpului (*improbus anser, Strymoniaeque **grues** [...] nocent*, *G.* 1, 118), dar și ca o prevestire a ploii care se ivește din adâncul văilor, deoarece fug în zbor (*aut illum surgentem vallibus imis aeriae fugere **grues***, *G.* 1, 375).

Sintagma ***cocorul** din Tracia* (*Threiciamue gruem*, *A.A.* 3, 182) apare și la Ovidius. Același poet explică în *Metamorfoze* cum mamei pigmeilor, învinsă de Iunona, i s-a poruncit de zeiță să se transforme în cocor și să declare război propriului ei popor (*Iuno [...] iussit esse **gruem** populisque suis indicere bellum*, *M.* 6, 92).

În *Epode,* Horatius arată că printre activitățile pe care le face cel ce trăiește la țară când vine iarna cu ploi și zăpezi este și aceea de a prinde cu lațul iepurele fricos și cocorul călător (*pauidumque leporem et aduenam laqueo **gruem** [...] captat*, *Epo.* 2, 35)[11]. Același cocor, tăiat în bucăți (*membra **gruis** sparsi*, *S.* 2, 8, 87), devine un fel de mâncare purtat pe tăvi la festinuri. În *De natura deorum*, Cicero plasează cocorii alături de alte vietăți mai înalte, precum gâștele, lebedele și cămilele (*quae autem altiora sunt ut anseres, ut cygni, ut **grues**, ut camelli*, *Nat.* 2, 122) și își arată admirația pentru aceste păsări care, așa cum observase deja Aristotel, atunci când

[10] Cf. ELDRV 1780, ed. Zdrenghea 1980, 95 și 205: grue [= cocor], *grus*.
[11] Vezi și Vergilius, *Georgica*, 1, 307.

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

traversează mările pentru a căuta locuri mai calde (***grues*** *cum loca caldiora petentes maria transmittant*, *Nat.* 2, 125) formează un triunghi a cărui bază este ajutată de vânt ca o pupă (*basis autem trianguli, quam efficiunt grues, ea tamquam a puppi uentis adiuvatur*, *Nat.* 2, 125).

Cele mai frecvente atestări ale numelui acestei păsări se găsesc în scrierile cu caracter ştiinţific, la Plinius Maior, în *Naturalis historia* (22 oc.), şi în cartea despre gătit a lui Apicius, *De re coquinaria* (10 oc.).

Termenul nu primeşte conotaţii în perioada creştină[12], fapt ce se poate explica prin absenţa sa totală din *Biblia* latină. Dintre rarii autori creştini la care apare termenul, îi menţionăm pe Ambrosius (4 oc.) şi Hieronymus (2 oc.), dar contextele nu sunt specific creştine. De la primul aflăm că, dat fiind faptul că se îndreaptă spre înălţimi, cocorilor le place să călătorească (***Grues****, quia alta petunt, amant frequenter peregrinari*, *Hex.* 5, 14, 48), iar de la cel de-al doilea, că toate vieţuitoarele au un ghid, cocorii zburând în spatele unuia singur, după modelul unei litere (***grues*** *unam sequuntur ordine literato*, *Ep.* 125, 15).

În concluzie, putem observa că etimonul termenului românesc, atestat în antichitate la unii din cei mai reprezentativi autori latini, este moştenit în română din latina comună. Semnificaţia lui s-a păstrat în latina târzie şi apoi în română, fără a fi conotată prin intermediul textelor creştine.

4. În concluzie, având în vedere că termenii dialectali la care ne-am referit în acest articol aparţin vocabularului de bază al limbii române vechi şi al limbii vorbite în unele regiuni de o populaţie puţin influenţată de şcoală şi de cultura literară, putem afirma că existenţa lor dovedeşte că fondul latin al vocabularului românesc tradiţional este mai bogat decât se consideră de obicei.

De asemenea, originea acestor termeni nu trimite strict la latina vulgară sau la varianta ei teritorială (latina dunăreană), ci la un fond comun latin, termenii selectaţi fiind atestaţi în operele unora dintre cei mai reprezentativi autori din perioada clasică a latinei.

Dacă aceşti termeni ar fi intrat, aşa cum au dorit filologii transilvăneni, şi în limba română literară modernă, care în secolul al XIX-lea a împrumutat un număr considerabil de neologisme latino-romanice, latinitatea românei culte ar fi fost şi mai pregnant relevată.

Referinţe bibliografice

Alexi, Ioan. 1826. *Grammatica daco-romana sive valachica, latinitate donata, aucta ac in hunc ordinem redacta opera et studio Johannis Alexi*. [Vindobobonae].

Anania, Bartolomeu Valeriu. 2001. *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediţie jubiliară a Sfântului Sinod. Bucureşti: Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

[12] A. Blaise nu îl include în *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*.

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)

Blaise, Albert. 1954 (1993). *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Revu spécialement pour le vocabulaire théologique par Henri Chirat. Brepols.
Blaise, Albert. 1975. *Dictionnaire latin-français des auteurs du Moyen-Âge. Lexicon latinitatis medii aevii*. Turnholti: Typographi Brepols Editores.
Gaffiot, Félix. 2000. *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert. Paris: Hachette.
Gheție, Ion. 1971. *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750, în „Limba română"*, XX, nr. 2, p. 113-124.
Gheție, Ion. 1975. *Baza dialectală a românei literare*. București: Editura Academiei.
Gheție, Ion. 1978. *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
Ivănescu, Gheorghe. 1980. *Istoria limbii române*. Iași: Editura Junimea.
Niculescu, Alexandru. 1978. *Individualitatea limbii române între limbile romanice*. 2. *Contribuții socioculturale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
Rohlfs, Gerhard. 1969. *Sermo vulgaris latinus*. *Vulgärlateinisches Lesebuch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
Teaha, Teofil. 2005. *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*. București: Editura Academiei Române.

Sigle

CLTCLT-5 (2002): *CETEDOC LIBRARY OF CHRISTIAN LATIN TEXTS*. Universitas Catholica Lovaniensis Lovanii Novi. Brepols. 2002.
DLR 2010: *Dicționarul limbii române*. Tom I-XIX (ediție anastatică). București: Editura Academiei Române. 2010.
ELDRV 1780: Samuil Micu și Gheorghe Șincai. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Vindobonae. 1780. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1980. p. 1-110.
ELDRV 1805: Gheorghe Șincai. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Budae. 1805. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca. Editura Dacia. 1980. p. 111-120.
LB 1825: *Lesicon romanescu-latinescu-unguresc-nemțescu seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum. Budae: Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae*. 1825.
ILRL 1997: Ion Gheție (coord.). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*. București: Editura Academiei Române. 1997.
REW 1911: W. Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. 1911.

BDD-A26655 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 22:58:58 UTC)